

Kreatywność metodologiczna – refleksje wokół koncepcji twórczych metod badań społecznych i pedagogicznych

KRZYSZTOF J. SZMIDT¹

Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska

Zamiarem autora jest krótkie przedstawienie kilku wybranych koncepcji kreatywności metodologicznej, które próbują zerwać z powszechną w badaniach społecznych i pedagogicznych praktyką schematycznego powielania nie tylko metod badań, ale również problemów badawczych. Autor kolejno przedstawia koncepcje twórczych metod badań angielskiej badaczki Helen Kary, kreatywności w badaniach jakościowych Krzysztofa Koneckiego, a na końcu własną koncepcję kreatywności metodologicznej rozumianej jako przejaw postawy twórczej (twórczej ideacji – pomysłowości) we wszystkich trzech etapach pracy badawczej. Formułuje również kilka warunków rozwijania tej złożonej kompetencji, która jego zdaniem pomoże nadać badaniom pedagogicznym i raportom z tych badań istotnych cech dzieł prawdziwie twórczych: oryginalności, heurystycznej płodności i użyteczności.

SŁOWA KLUCZOWE: kreatywność metodologiczna, twórcza ideacja, warunki postawy twórczej w nauce.

Methodological creativity – reflections on the concept of creative methods of social and pedagogical research

The author's intention is to briefly present a few selected concepts of methodological creativity that try to break with the practice of schematic duplication not only of research methods, but also of research problems, common in social and pedagogical research. The author presents the concept of creative research methods of the English researcher Helen Kara, creativity in qualitative

¹ E-mail: krzysztof.szmidt@now.uni.lodz.pl ORCID: 0000-0003-3951-4669

research by Krzysztof Konecki, and finally his own concept of methodological creativity understood as a manifestation of a creative attitude (creative ideation – ingenuity) in all three stages of research work (problem finding, problem solving and problem evaluating). He also formulates several conditions for developing this complex competence, which, in his opinion, will help to give pedagogical research and research reports the essential qualities of truly creative works: originality, heuristic fruitfulness and usefulness.

KEYWORDS: methodological creativity, creative ideation, conditions for developing creative attitude in science.

„[...] trudno być twórczym, gdy wszystko jest od początku do końca ustalone w procesie badawczym, łącznie z hipotezami” (Konecki, 2019, s. 31).

Wprowadzenie

Jako recenzent wielu punktowanych czasopism pedagogicznych, monografii oraz projektów badawczych coraz częściej mam wrażenie, iż czytam doskonale poprawne artykuły przeglądowe i raporty z badań, które są miłą i nieznaczące dla rozwoju danej subdyscypliny naukowej. Można powiedzieć: poprawne i nietwórcze. Wymóg ciągłej „produkcji” tekstów naukowych, związany z oceną parametryczną dorobku pojedynczych uczonych, jak i całych dyscyplin naukowych, powoduje prawdziwy potop tych tekstów, zamieszczanych w coraz liczniejszych czasopismach lub wydawnictwach z listy ministerialnej. Ta wielokrotnie krytykowana i wręcz ośmieszana „punktoza” powoduje, jak w wielu innych dziedzinach twórczości, że przyrost liczby „produktów” obniża znacząco ich jakość (oryginalność, unikatowość, heurystyczną płodność). Zmniejsza kreatywność badaczy. Już dawno temu Józef Pieter zauważył:

Jeśli wziąć pod uwagę kontynuacyjny charakter ogromnej większości prac naukowych (w ich obrębie również prac uczonych formalnie samodzielnych), nasuwa się hipoteza, że najtrudniej o pomysłowość w „widerzeniu” nowych problemów, a bodajże najłatwiej w przystosowywaniu znanych i ustalonych metod roboczych do danego problemu (Pieter, 1971, s. 34).

Opisywaną tu przeze mnie postawę twórczą badaczy – kreatywność metodologiczną – Pieter nazwał równie trafnie – pomysłowością naukową.

Jednym z powodów wspomnianego kryzysu kreatywności metodologicznej jest w moim przekonaniu kopiowanie zastosowanych już we wcześniejszych badaniach schematów metodologicznych – zachowanie to nazwiemy sztywnością lub fiksacją metodologiczną. Słowo „fiksacja” pochodzi od łacińskiego *fixus*, które oznacza stały, umocowany, a zatem „umocowany na stałe”. Psychologowie twórczości używają pojęcia fiksacji na określenie niezdolności dostrzeżenia przez człowieka możliwości zastosowania jakiegoś narzędzia czy przedmiotu w nowej, nietypowej funkcji lub rozwiązania problemu w inny niż znany sposób (Finke, Ward i Smith, 1992; Sawyer, 2012). Mówią wtedy o barierze nazywanej fiksacją funkcjonalną (Szmidt, 2010). Przez analogię – fiksacja metodologiczna polega na niedostrzeganiu przez badacza innych niż znane problemów badawczych oraz schematów badań wraz z podstawowymi i stosowanymi wielokrotnie metodami oraz technikami badań, a także sposobami analizy i interpretacji ich wyników. A zatem fiksacja metodologiczna to zachowania mające charakter uporczywego trzymania się tych samych, jakoby „sprawdzonych” i dobrze ocenianych przez recenzentów metod lub technik badań, a także – co moim zdaniem jest znacznie gorsze – powielania podobnych lub wręcz tych samych celów i problemów badawczych, a następnie sposobów analizy i interpretacji danych empirycznych, które są już znane w badaniach na określony temat. To „bezpieczne trzymanie się znanego” jest jedną z najczęściej spotykanych barier kreatywności w każdej dziedzinie twórczości, nie tylko w twórczości naukowej. Wielu metodologów badań społecznych i badaczy dostrzega to niebezpieczeństwo w rozwoju tych dyscyplin i próbuje znaleźć na nie antidotum, budując koncepcje kreatywności metodologicznej wprost lub odwołując się do postulatów kreatywności w badaniach (Kubinowski, 2013; Sasin, 2020; Simonton, 2004; Szmidt, 2018).

Moim celem jest krótka charakterystyka wybranych koncepcji kreatywności metodologicznej, które nie są szeroko znane w naukach o wychowaniu, a które obiecują wyjście ze wspomnianej fiksacji metodologicznej. Rozpocznę od koncepcji badaczki angielskiej Helen Kary, by przejść następnie do koncepcji Krzysztofa Koneckiego i na koniec zaproponować własną.

Koncepcja twórczych metod badań społecznych i pedagogicznych Helen Kary

Helen Kara (online, bdw.) pisze o sobie: „Jestem wiodącym niezależnym badaczem, autorem, nauczycielem i prelegentem specjalizującym się w metodach

badawczych, w szczególności metodach kreatywnych i etyce badań". Badaczka jest niezwiązana z żadną uczelnią, od 1999 roku skupia się na badaniach społecznych dotyczących opieki i pomocy społecznej oraz zdrowia. W polu jej zainteresowań znajdują się również problemy etyczne w badaniach społecznych i pedagogicznych (Kara, 2018). Kara współpracuje z the Third Sector Research Centre Uniwersytetu w Birmingham i jest członkinią zarządu UK's Social Research Association. Prowadzi warsztaty metodologiczne dla studentów i praktyków. Co istotne, jest też autorką i współautorką kilku podręczników twórczych metod badań: *Creative Research Methods in the Social Science. A Practical Guide* (Kara, 2015), *Research and Evaluation for Busy Students and Practitioners: A Time-Saving Guide* (Kara, 2017). *Creative Research Methods in Education. Principles and Practices* (Kara, Lemon, Mannay i McPherson, 2021). Jak widać, są to głównie prace, które już w tytułach akcentują praktyczny, aplikacyjny aspekt metodologii badań.

Zdaniem Kary (2015, s. 1) można wyróżnić cztery „kluczowe pola” twórczych metod badań:

1. Badania oparte na sztuce (*art-based methods*),
2. Badania wykorzystujące technologię (*research using technology*),
3. Badania mieszane (*mixed-methods*),
4. Badania transformacyjne (*transformative research framework*), a w nich:
  - badania feministyczne (*feminist*),
  - badania uczestniczące (*participatory*),
  - badania dekolonializacyjne (*decolonising*).

Trudno jest sprecyzować zakres i rodzaj twórczych metod badań, ponieważ „pole tych badań wzrasta i zmienia się tak szybko, że żadna książka nie jest w stanie uchwycić ich w całości” (Kara, 2015, s. 3). Obecnie, według autorki, jesteśmy na etapie, w którym – jak określa to metaforycznie – „multidyscyplinarne zespoły badawcze wykorzystują kreatywne metody, aby pomóc im wyskoczyć z silosów i przeskoczyć granice dyscyplin” (Kara, 2015, s. 3).

Próżno szukać w tekstach Kary sformułowanej *explicite* istoty twórczych metod badań. Wszystkie badania naukowe, jej zdaniem, są twórcze, we wszystkich etapach i procesach. A więc kreatywność badacza jest/powinna być immanentną cechą jego działalności. „Jednakże twórcze metody badań [...] są szczególnie użyteczne w poszukiwaniu odpowiedzi na te współczesne pytania badawcze, na które nie są w stanie odpowiedzieć tradycyjne metody badań” (Kara, 2015, s. 18). Mamy zatem istotny warunek uprawiania twórczych metod badań – zastosowanie ich w wypadku, gdy tradycyjne (możemy się domyślać, że ilościowe) badania nie przyniosły zadowalających rezultatów (odpowiedzi na pytania badawcze).

Twórcze metody badań pojawiły się jako rezultat pewnej ewolucji metodologicznej. Zgodnie z coraz częściej spotykaną na zachodnich uczelniach perspektywą neomarksizmu kulturowego autorka ewolucję tę tłumaczy następująco:

Biali mężczyźni pozytywiści byli pod kontrolą, argumentując, że badania były neutralną działalnością, przeprowadzaną w laboratoriach (i tym samym jakoś oddzielonych od społeczeństwa) i że badacze nie mieli wpływu na proces badawczy ani jego wynik. W drugiej połowie XX wieku pojawiły się błędy w tym rozumowaniu (Kara, 2015, s. 34).

Badacze wyszli z laboratoriów, zaczęli postrzegać swoją pracę jako obciążoną wartością, symbiotycznie związaną ze społeczeństwem. Do eksploracji świata rozumianego inaczej wykorzystano nowe metody – takie, które oparte są na sztuce (poezji), nowoczesnej technologii i innych. Mamy tu zatem proste rozumowanie: metody tradycyjne – stosowane przez białych mężczyzn w laboratoriach; metody twórcze – zaproponowane przez badaczy będących „blisko ludzi”. Najważniejsza różnica między nimi zdaniem Kary polega na tym, że:

Tradycyjne metody badawcze były oczywiście twórczo opracowane, ale w użyciu miały na celu uniknięcie kreatywności. W metodach tych badacze opowiadali się za podejściem proceduralnym i cenili twarde fakty oraz możliwość ich replikacji. Natomiast twórcze metody badawcze opowiadają się za rozważnym podejściem i cenią specyfikę kontekstową (Kara, 2015, s. 179).

Wykorzystanie twórczych metod badań jest szczególnie użyteczne wtedy, gdy badania nie idą dobrze i zgodnie z planem lub gdy pojawiają się poważne przeszkody. Albo wtedy – co konstatujemy z lekkim zdziwieniem – gdy badacz jest nieśmiały...

W edukacji, jak piszą Kara i współpracownicy (2021, s. 2): „twórcze metodologie badawcze wydobywają na powierzchnię różnorodne pytania i metody analizy danych, generowania problemów badawczych z różnych kontekstów społecznych, sposobów poznawania, działania i bycia, uczuć i wyrażania życiowych doświadczeń, refleksyjności i etyki”. Podkreśla się silny związek badań z kontekstem praktycznym i działającymi podmiotami (uczniami, nauczycielami, organizatorami edukacji, rodzicami), których formy ekspresji myśli i uczuć są ważnym przedmiotem badań i analiz prowadzonych z udziałem tych osób.

Twórczy paradygmat badań edukacyjnych – takiego wyrażenia używają autorzy (Kara i in., 2021, s. 4) – oparty jest najsilniej na kilku uzupełniających się podstawach teoretycznych dotyczących zjawiska kreatywności (twórczości). Badacze odwołują się do:

- koncepcji myślenia możliwościowego (*possibility thinking*) Anny Craft (zob. też: Modrzejewska-Świgulska, 2015),
- teorii *art being unteachable* Elkinsa,
- koncepcji twórczego ryzyka Anny Craft i Boba Jeffrey'a,
- teorii roli sztuki w edukacji, które kwestionują praktykę pedagogiczną.

W badaniach pedagogicznych najbardziej użyteczne są metody wykorzystujące określone formy aktywności (praktyki) twórczej, a więc polegające bezpośrednio na działaniach twórczych badanych podmiotów i samych badaczy. Są to metody z zastosowaniem m.in.:

- poezji i sztuki,
- działań muzycznych, dramy i tańca,
- programowania komputerowego,
- mediów społecznościowych

oraz ich kombinacje (Kara i in., 2021).

Egzemplifikacja I

Autorzy przytaczają przykłady wielu prac z wykorzystaniem twórczych metod w badaniach pedagogicznych, jak choćby badania Pat Thomson z udziałem nauczycieli z Tate Summer School Professional Development w Londynie oraz artystów – facylitatorów. Celem badań była odpowiedź na pytanie, jak przebiega edukacja w placówkach muzealnych i zaproponowanie nowych sposobów wzbogacenia tego nurtu pedagogiki. Przez pięć dni artyści proponowali różnorodne rodzaje aktywności twórczych i ekspresyjnych oraz zbierali informacje od nauczycieli dotyczące nauczania sztuki. Dane zbierane były przez Thomson w postaci zapisów na blogu internetowym, filmów wideo, fotografii i dzieł sztuki. Zorganizowano również *participatory diary room* („pokój refleksji”) dla uczestników badań, w którym można było zostawić na kartkach zapisy doświadczeń i refleksji z badań. Procedurę tych badań oraz ich wyniki Thomson opisuje w wielu publikacjach (np. Thomson i Hall, 2016).

Wszystkie cytowane tu podręczniki Kary i współpracowników zawierają praktyczne porady dotyczące całości postępowania badawczego oraz liczne przykłady badań wykorzystujących wspomniane techniki twórcze. Zainteresowanego Czytelnika odsyłam do tej literatury.

Kreatywność w badaniach jakościowych – koncepcja Krzysztofa Koneckiego

Zdaniem socjologa Krzysztofa Koneckiego badania jakościowe są z definicji uważane za twórcze. „[J]akość nie jest ilością, zatem nie obowiązują jej ścisłe reguły i istnieje duża dowolność metodyczna pozwalająca na kreatywność” (Konecki, 2019, s. 31). Zwolennicy tego stanowiska uzasadniają je tym, że metody badawcze w strategiach jakościowych nie są tak sproceduralizowane jak w badaniach ilościowych. Istnieje więc możliwość twórczego podejścia do stosowania określonych metod badawczych i technik analitycznych. Mamy zatem pierwszy warunek kreatywności w badaniach – duża dowolność metodyczna.

Zdaniem Koneckiego twórczość byłaby tu definiowana przez stopień otwarcia badacza na nowe rozwiązania metodyczne w badaniach oraz rozwiązania techniczne w procesie analizy danych.

Otwartość dotyczyłaby także możliwości zastosowania wielu schematów interpretacyjnych [...]. [N]ie chodzi tutaj o poszerzenie możliwości metodycznych [...], ale także o możliwości intelektualnych badacza związanych z łączeniem różnego rodzaju danych, kategoryzowaniem, łączeniem kategorii i tworzeniem w ten sposób nowych, a także interpretacją przyczyn i skutków pojawiania się określonych zjawisk społecznych (Konecki, 2019, s. 31).

Na podstawie poglądów autora wskazuję więc następny warunek kreatywności metodologicznej – otwartość badacza na nowe techniki badania zjawisk i interpretacji danych.

Konecki nawiązuje do warunku znanego od dawna i uważanego za podstawowy personalny czynnik efektywnej kreatywności w niemal wszystkich dziedzinach twórczości – do otwartości umysłu twórcy. Otwartość tego typu rozumiana jest jako gotowość do przyjmowania różnych informacji, płynących z różnych źródeł i jednocześnie zdolność wychodzenia poza wybraną dziedzinę wiedzy i umiejętności (Nęcka, 2001). Konecki postrzega otwartość jako cechę związaną z kontekstem odkrycia i wiąże ją z prekonceptualizacją badań, która często ogranicza nasze pole spostrzeżeń. Píše, że dzięki otwartości „możemy [...] zaobserwować zjawiska, które nie były w polu naszego zainteresowania przed rozpoczęciem badania (*serendipity*). Ograniczając prekonceptualizację badań, jesteśmy bardziej otwarci na zjawiska, które niespodziewanie mogą pojawić się w obszarze badań” (Konecki, 2019, s. 32). Można jednak polemizować z tą tezą autora, przywołując znane powiedzenie Ludwika Pasteura, że szczęśliwy przypadek (tutaj: dojrzenie czegoś nieznanego)

przydarza się jedynie umysłom odpowiednio przygotowanym. Wymaga zatem rozległej wiedzy o badanym zjawisku, albowiem nie da się, jak chciał Karl Popper (1999), obserwować wszystkiego bez wstępnych założeń. Jak w tylu innych przypadkach osób twórczych, w odniesieniu do badaczy sprawdza się również konstatacja wywiedziona z wielu badań (Csikszentmihalyi, 1997; Feist, 2017; Kaufman i Gregoire, 2015; Pufal-Struzik, 2006), że wybitni twórcy potrafią integrować antynomiczne cechy charakteru i myślenia twórczego, w tym przypadku: otwartość na nowość z głęboką i szeroką wiedzą rzeczową.

Zdaniem Koneckiego twórcze podejście w badaniach „dochodzi do głosu” zwłaszcza w:

- przyjęciu koncepcji „pojęć uwrażliwiających”;
- metodyce badawczej interakcjonizmu symbolicznego,
- badaniach kontemplatywnych i fenomenologii,
- etnografii i metodologii teorii ugruntowanej.

Innym warunkiem kreatywności w badaniach społecznych jest ciągle zadawanie nowych pytań. Autor pisze:

Koncepcja ta zawiera immanentne cechy kreatywnego myślenia i nowych działań (otwartość, ciągle zadawanie pytań, poszukiwanie tego, co specyficzne). Ideą przewodnią jest tutaj bardziej uczulanie badacza na coś, czego warto poszukać i eksplorować, niż wykazywanie dokładnego miejsca i zestawu cech danego zjawiska (Konecki, 2019, s. 34).

Dodajemy zatem do warunków uprawiania kreatywności metodologicznej następujące czynniki:

- ciągle zadawanie pytań,
- poszukiwanie tego, co specyficzne, a nietypowe.

Inne cechy postawy twórczej badacza (warunki kreatywności metodologicznej), na które Konecki zwraca uwagę to:

- oryginalność myślenia i odwaga: „Kreatywność wymaga oryginalności i odwagi, ponieważ to, co zwyczajne i konwencjonalne nie jest kreatywne” (Konecki, 2019, s. 35);
- konstruktywny krytycyzm: „Krytycyzm jest podstawą myślenia twórczego” (Konecki, 2019, s. 36);
- intuicja: „Intuicja jest kluczem dla kreatywności badacza” (Konecki, 2019, s. 40); „świeżość spojrzenia” (dzięki redukcji fenomenologicznej).

Szczególnym polem do wykorzystania tak pomyślanej kreatywności są zdaniem Koneckiego badania kontemplacyjne, w których możemy zastosować pisanie poezji, praktyki buddyzmu *zen*, robienie fotografii, prowadzenie dziennika medytacji lub refleksji. Duże znaczenie w kreatywności badawczej autor przypisuje czynności pisania dziennika refleksji.

Jest to pisanie dla radości, lepszego zrozumienia i bawienia się twórczością. Pisanie dziennika refleksji jest także czynnością kontemplacyjną, pozwalającą zastanowić się badaczowi nad swoją rolą i tożsamością w badaniu, a także uwolnić się świadomie od ograniczeń własnej tożsamości bądź te ograniczenia zaobserwować. Pozwala to także zobaczyć ograniczającą nas prekonceptualizację i wpływ własnych założeń na postrzegane zjawiska (Konecki, 2019, s. 39).

Egzemplifikacja II

Angelika Cieślukowska-Ryczko (2022) podjęła badania na temat kryzysu penitencjarnego rodzin uwięzionych dorosłych dzieci. Z perspektywy interpretatywnej przeanalizowała biografie matek i ojców. Pytała o to, kim są, kim byli i kim stają się rodzice więzionych dzieci. Zachowując postawę otwartości na wyłaniające się w toku badań nowe problemy, zastosowała wywiady narracyjne według modelu Schutzego. Co interesujące, z punktu widzenia omawianej tu kreatywności metodologicznej i postawy kontemplacyjnej, w pracy monograficznej relacjonującej ten projekt Cieślukowska-Ryczko zamieściła notatki badawcze określane jako „forma reporterska”. Autorka pisze:

Niedoparta pokusa opowiedzenia „historii o projekcie” niż tylko przedstawienie wyników przeprowadzonych analiz skłoniła mnie do zamieszczenia w publikacji nieco swobodniejszej (acz mam nadzieję równie cennej) prezentacji tytułowych notatek badawczych. Z całą pewnością powstałe opisy nie mogą być postrzegane jako klasycznie rozumiany materiał empiryczny dopowiedziany w aneksie. Nie były bowiem elementem strategii badawczej, nie powstawały z zamiarem komentowania i publikowania. Zwykła osobista skłonność do raportowania i spisywania doświadczeń swojej pracy przyczyniła się do powstania krótkiego zbioru reporterskich lub też reportażowych komentarzy na temat organizacji i prowadzenia badań w tzw. trudnym terenie. Innymi słowy – jest to utrwalony na piśmie

zbiór refleksji, obserwacji, anegdot służących mi za dialog z samą sobą jako początkująca badaczką (Cieślukowska-Ryczko, 2022, s. 181–189).

Dodajmy, iż autorka jest nie tylko pedagogiem, ale ukończyła również filologię polską. W „formie reporterskiej” opisuje m.in. kłopoty z kontaktem z potencjalnymi narratorami, przełamywanie pierwszych barier w rozmowie z matką dziecka uwięzionego, doświadczanie wielu zaskoczeń w trakcie pierwszych zwiadów badawczych i radzenie sobie z nimi. To wszystko wzbogaca omawiany raport o nowe, prozatorskie elementy, których tak często, jak sądzę, brakuje w relacjach z badań jakościowych.

Kreatywność metodologiczna – propozycja własna

Założeniami wyjściowymi niniejszej koncepcji (opisanej szerzej w: Szmidt, 2018, s. 139–158) są określone twierdzenia dotyczące natury twórczości naukowej. Po pierwsze, kreatywność metodologiczna wydaje się być składnikiem ogólnej twórczości naukowej jako jej komponent działaniowy, przejawiający się w różnych formach badań empirycznych i teoretycznych. Stanowi więc wyraz postawy twórczej badacza oraz – jak chciał cytowany wcześniej Pieter – jego pomysłowości naukowej czy też – jak można to określić za współczesnymi psychologami twórczości – ideacji. Po drugie, twórczość naukowa realizuje się w trzech różnych dziedzinach, zgodnie z obszarami oceny parametrycznej dorobku uczonych: w dziedzinie badań naukowych (twórczość naukowa – kreatywność metodologiczna), w działalności dydaktycznej (twórczość dydaktyczna – twórcze nauczanie) oraz w działalności organizacyjnej (twórczość organizacyjna). Te trzy rodzaje twórczości naukowej różnią się od siebie, wymagają bowiem różnego typu zdolności, umiejętności i wiedzy, a zachodzące w nich procesy twórcze są specyficzne. Oznacza to, że bardzo rzadko trzy kompetencje twórcze występują jednocześnie, i to na wysokim poziomie, u tej samej osoby. Kreatywny badacz rzadko bywa fascynującym, oryginalnym i twórczo nauczającym dydaktykiem, a ten drugi – znakomitym i pomysłowym organizatorem życia naukowego, a także innowatorem wdrażającym w praktyce nowatorskie dokonania własne lub swoich kolegów (zob. Chmielińska, 2017; Okraj, 2019). Konsekwencją tej obserwacji jest trzecie założenie, mówiące o tym, że kreatywność metodologiczna wymaga swoistych, specyficznych zdolności twórczych, innych niż twórczość dydaktyczna czy organizacyjna.

Możemy również przyjąć, iż proces twórczy w nauce składa się z trzech głównych etapów:

- odkrywania i formułowania problemów badawczych (*problem finding*),
- konstruowania procedury badawczej i jej realizowania (*problem solving*),
- analizy i interpretacji wyników badań oraz ich komunikowania (*problem evaluating and valuating*).

Na etapie odkrywania i formułowania problemów badawczych naukowiec:

- dostrzega nowy problem warty zbadania, którego inni badacze nie widzą i trafnie oraz odkrywczą go definiuje;
- redefiniuje w nowy i odkrywczy sposób stary problem, co daje inspirację do nowych badań;
- wnikliwie opisuje nową sytuację problemową, wartą rozpoznania w przyszłych badaniach;
- zachowuje „świeże oko” w dostrzeganiu rzeczy i zjawisk wartych zbadania, jest stale zaciekawiony oraz otwarty na treści płynące z różnych źródeł i dyscyplin naukowych, nie traci zdolności dziwienia się wraz z osiągnięciem kolejnych stopni naukowych.

Te złożone kompetencje, tak bardzo istotne w latach potopu badań społecznych i tysięcy publikacji, o których pisałem we wprowadzeniu, można określić jako twórcze myślenie pytajne. O jego istocie i wadze w twórczości naukowej i edukacji pisałem obszernie w innych pracach (Szmidt, 2010b; Szmidt i Płóciennik, 2020).

Na etapie konstruowania procedury badawczej i jej realizowania badacz:

- konstruuje nową i oryginalną procedurę, nie powiela tych znanych i już stosowanych;
- wymyśla i testuje nową metodę lub techniki oraz narzędzia badawcze, które odważnie stosuje w praktyce empirycznej;
- rekonstruuje, zmienia, modyfikuje istniejące już metody lub narzędzia badawcze, by uniknąć ich reprodukcji;
- redefiniuje problemy badawcze i cele badań pod wpływem zmieniającej się lub dogłębniej poznanej rzeczywistości empirycznej (badania jakościowe).
- elastycznie zmienia, modyfikuje i dostosowuje metody lub narzędzia badań do wymogów sytuacji badawczej i charakteru badanej grupy (badania jakościowe), podąża „za grupą” lub twórczo adaptuje się do zmiennej rzeczywistości, jak np. w czasie pandemii koronawirusa.

Ten zestaw kompetencji twórczych można nazwać wspomnianą już wcześniej pomysłowością – twórczą ideacją, która jest zdolnością do tworzenia (generowania) nowych i oryginalnych, a także w – wypadku nauki – bardziej użytecznych i jednocześnie heurystycznie płodnych, będących zarzewiem nowych pomysłów, rozwiązań problemów badawczych (zob. Szmidt, 2019). Tu kreatywność metodologiczna dochodzi wprost do głosu, bo – podobnie jak w innych dziedzinach twórczości – polega na tworzeniu cennej nowości (metod i technik badań, testów i narzędzi badawczych itp.). Nie ma kreatywności bez twórczej pomysłowości!

Na etapie analizy i interpretacji wyników badań oraz ich komunikowania i oceny badacz:

- odkrywa i definiuje oraz wyjaśnia nowe zjawisko, tworząc nieznaną do tej pory pojęcie ogólne i język opisu;
- formułuje nową, owocną koncepcję teoretyczną badanego przedmiotu o większej zawartości empirycznej, opisuje, wyjaśnia i tworzy predykcje w nowy i lepszy sposób niż do tej pory czynili to inni badacze;
- wymyśla nową, nieznaną metodę analizy danych jakościowych, dobrze ugruntowaną w pozyskanych danych empirycznych; metoda ta (strategia, schemat interpretacyjny itp.) stanowi zaczyn dla innych pomysłów w tej dziedzinie badań;
- nawiązuje do znanych już analiz i interpretacji teoretycznych, odkrywa jednak i rozwija nowe ich aspekty;
- poddaje ewaluacji i waluacji (dowartościowaniu) przeprowadzoną procedurę badań i uzyskane wyniki, a także formułuje konstruktywne wnioski co do przyszłych badań tego typu dla innych badaczy;
- pisze interesujący, oryginalny raport z badań (monografię, artykuł), unikając sztampy i myśląc o jego przyszłych czytelnikach (również studentach).

Jak widzimy, nie są to łatwe do opanowania umiejętności, ponieważ bardzo często badacz pomysłowy na etapie tworzenia nowych technik zbierania danych nie musi być taki w pracach analitycznych i redakcyjnych oraz promujących własne lub zespołowe projekty badań w środowisku naukowym i szerszym. Ileż to razy bardzo twórczy badacz – wynalazca nowej techniki badań – pisze mało oryginalne raporty ze swych eksploracji, które są następnie rzadko cytowane i nie stanowią źródeła inspiracji dla innych naukowców? Być może dlatego twórczość naukowa wydaje się najbardziej złożonym fenomenem wśród innych dziedzin kreatywności (sztuki, działań społecznych, wynalazczości itd.), że wymaga tak wielu, tak bardzo różnorodnych zdolności, właściwości i cech charakteru.

Przywoływany już w tym tekście Gregory Feist (2017, 2019), badający twórczych naukowców od wielu lat, i to w porównaniu do innych twórców (artystów, wynalazców), wśród warunków kreatywności metodologicznej, głównie personalnych, wymienia szereg najważniejszych, które dobrze korespondują z opisanymi krótko powyżej warunkami wywiedzionymi przez Karę i Koneckiego. Oddajmy mu na koniec głos. Według Feista bardzo twórczy badacze:

- są bardziej od nietwórczych skłonni do modyfikowania i odrzucania hipotez;
- wykazują się większą kompleksowością zdolności poznawczych, kiedy dyskutują o swojej domenie naukowej;
- rozwiązują problemy naukowe i oceniają wyniki badań, bazując na abstrakcyjnych, a nie na zdroworozsądkowych reprezentacjach poznawczych;
- częściej niż nietwórczy badacze odkrywają użyteczne analogie;
- prospektywnie pracują nad istniejącymi informacjami, a nie – jak nowicjusze – retrospektywnie nad możliwymi rozwiązaniami;
- interesują się węzłowymi i najbardziej istotnymi problemami reprezentowanej przez siebie wiedzy przedmiotowej.

Egzemplifikacja III

Aleksandra Chmielińska i Monika Modrzejewska-Świgulska z Katedry Edukacji Artystycznej i Pedagogiki Twórczości na Wydziale Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego zrealizowały badania jakościowe nad istotnymi, silnymi zmianami życiowymi w biografii kobiet, które to zmiany określiły jako „re-decyzje życiowe” (Chmielińska i Modrzejewska-Świgulska, 2020; Chmielińska i Modrzejewska-Świgulska, 2021).

W badaniach biograficznych wykorzystały dwie główne techniki: tematyczny wywiad narracyjny według własnego scenariusza, bazującego na znanych schematach Fritza Schützego i Gabriele Rosenthal, oraz technikę określaną jako „linia życia”. W wyniku tych badań opracowały koncepcję trzech porządków biograficznych kobiet podejmujących ważne re-decyzje życiowe w drodze do pełnej samorealizacji (określane metaforycznie jako „rozwijanie skrzydeł”, „milowe kroki” oraz „deus ex machina”), które wnikliwie opisały w cytowanym dziele. Wartość opisowa i eksplikacyjna tych modeli zainspirowały badaczki do tego, by zweryfikować je poprzez reprezentatywne badania ilościowe na dużej próbie. Oto więc model teoretyczny, powstały indukcyjnie jako rezultat badań jakościowych, ma według zamiaru autorek zostać poddany empirycznej

falsyfikacji lub konfirmacji poprzez zastosowanie autorskiego testu re-decyzji życiowych. Do tego badania autorki zaprosiły Sławomira Pasikowskiego – eksperta w dziedzinie badań psychometrycznych i ich propagatora. Tak więc projekt badań nad re-decyzjami życiowymi kobiet ma charakter badań mieszanych (*mixed methods*) i prowadzi od badań jakościowych do badań ilościowych. I być może z powrotem! Warto zaakcentować, że w obydwu tych badaniach – wszak bardzo różniących się od siebie – będą brały udział obie badaczki. Postawę tę z pewnością można uznać za przejaw kreatywności metodologicznej.

Zakończenie

Z przedstawionych tu syntetycznie koncepcji Kary, Koneckiego oraz własnej można wysnuć wnioski, iż kreatywność metodologiczna polega na twórczym, a więc nowym i oryginalnym formułowaniu użytecznych pytań problemowych, wynajdywaniu metod i technik badań oraz generowaniu niesztampowych i sensownych sposobów analizowania i interpretowania zebranych danych. Cechami (warunkami) rozwoju kreatywności metodologicznej badacza są: otwartość umysłu – „świeże oko”, twórcze myślenie pytajne, odwaga w odrzucaniu hipotez, korzystanie z intuicji i myślenia życzeniowego, łączenie/wykorzystywanie odległych skojarzeń i kombinacji, zawieszenie sądów i przekonań na etapie prekonceptualizacji badań. Kreatywności metodologicznej szczególnie sprzyja wykorzystywanie w badaniach niektórych podejść jakościowych, nienarzucających zbyt sztywnych zasad konceptualizacji badań (przyjmowania „gotowych” pojęć) i sposobów analizy wyników.

Kreatywność metodologiczna dochodzi do głosu nie tylko w badaniach jakościowych – teorii ugruntowanej, badaniach kontemplacyjnych, badaniach opartych na sztuce itd. – lecz w każdym rodzaju badań i w każdej ich fazie. Przedmiotem twórczości metodologicznej może być stworzenie zarówno nowego i bardziej trafnego testu psychometrycznego, jak i sposobu jego analizy i interpretacji. Najważniejszym efektem kreatywności metodologicznej jest sformułowanie i przeprowadzenie badań, które stanowią twórczy zaczyn (zarodek – *germinality*) dla następnych badaczy.

Twórczość badacza, zwłaszcza dzisiaj – w sytuacji nadmiaru („potopu”) badań i raportów – ma szansę ujawnić się zwłaszcza w fazie dostrzeżenia i zdefiniowania nowego lub zredefiniowania istniejącego problemu badawczego

w odkrywczy sposób. Wzrasta więc znaczenie myślenia pytajnego i twórczego abstrahowania.

Ale w dążeniu do realizacji postulatów (warunków) kreatywności metodologicznej trzeba też pamiętać o pewnym niebezpieczeństwie czyhającym na wszystkich twórców chcących wcielić w życie oryginalne pomysły, wykraczające poza schematy i rutynę, również naukową. Ze swadą pisze o tym niebezpieczeństwie Michał Heller (2017, s. 35), którego uwagę zakończę te refleksje: „Praca naukowa – przynajmniej w takim samym stopniu jak uprawianie innych rodzajów twórczości – niesie z sobą rozliczne niebezpieczeństwa. Jednym z nich jest możliwość zdziwaczenia”.

Bibliografia

- Chmielińska, A. (2017). *Dynamika transgresji twórczych. Studia przypadków pedagogów*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Chmielińska, A., Modrzejewska-Świgulska, M. (2020). *W stronę samorealizacji. Re-decyzje życiowe kobiet*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Chmielińska, A., Modrzejewska-Świgulska, M. (2021). Spreading One's Wings, Milestones, Deus ex Machina: Self-Creation as a Process of Changing Your Life with the Examples of Narrations Provided by Women. *Creativity. Theories – Research – Application*, 8(2), 67–84.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Creativity. The Psychology of Discovery and Invention*. New York: Harper Perennial.
- Feist, G.J. (1999). The Influence of Personality on Artistic and Scientific Creativity. W: R.J. Sternberg (red.), *Handbook of Creativity* (s. 273–297). New York: Cambridge University Press.
- Feist, G.J. (2017). The Creative Personalities: Current Understandings and Debates. W: J.A. Plucker (red.), *Creativity & Innovation. Theory, Research, and Practice* (s. 199–205). Waco: Prufrock Press.
- Feist, G. (2019). The Function of Personality in Creativity: Updates on the Creative Personality. W: J.C. Kaufman, R.J. Sternberg (red.), *The Cambridge Handbook of Creativity* (2 ed., s. 353–374). New York: Cambridge University Press.
- Finke, R.A., Ward, T.B., Smith, S.M. (1992). *Creative Cognition: Theory, Research, and Applications*. Cambridge: MIT Press.
- Heller, M. (2017). *Jak być uczonym*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Kara, H. (bdw.). *About Me*. Pobrano z <https://helenkara.com/about-helen/>

Bibliografia cd.

- Kara, H. (2015). *Creative Research Methods in the Social Science. A Practical Guide*. Bristol: Policy Press.
- Kara, H. (2017). *Research and Evaluation for Busy Students and Practitioners: A Time-Saving Guide*. Bristol: Policy Press.
- Kara, H. (2018). *Research Ethics in the Real World: Euro-Western and Indigenous Perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Kara, H., Lemon, N., Mannay, D., McPherson, M. (2021). *Creative Research Methods in Education. Principles and Practices*. Bristol: Policy Press.
- Kaufman, S.C., Gregoire C. (2015). *Wired to Create. Unraveling the Mysteries of Creative Mind*. New York: Penguin Random House.
- Konecki, K.T. (2019). Kreatywność w badaniach jakościowych. Pomiedzy procedurami a intuicją. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 15(3), 30–54.
- Kubinowski, D. (2013). *Idiomatyczność. Emergencja. Synergia. Rozwój badań jakościowych w pedagogice polskiej na przełomie XX i XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo Makmed.
- Modrzejewska-Świgulska, M. (2015). *Twórczość codzienna w narracjach pedagogów*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Nęcka, E. (2001). *Psychologia twórczości*. Gdańsk: GWP.
- Okraj, Z. (2019). *Bez szablonu. Twórcza praca dydaktyczna w doświadczeniach nauczycieli akademickich*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Popper, K.R. (1999). *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pufal-Struzik, I. (2006). *Podmiotowe i społeczne warunki twórczej aktywności artystów*. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.
- Sasin, M. (2020). Possible Application of Arts-Based Research in Creatology Studies. *Creativity. Theories – Research – Application*, 7(1), 38–54.
- Sawyer, R.K. (2012). *Explaining Creativity. The Science of Human Innovation* (2 ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Simonton, D.K. (2004). *Creativity in Science. Chance, Logic, Genius, and Zeitgeist*. New York: Cambridge University Press.
- Szmidt, K.J. (2010a). *ABC kreatywności*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Szmidt, K.J. (2010b). Geneza pytań problemowych w badaniach pedagogicznych: dziedziczenie, odkrycie, zdefiniowanie. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajęc, K.J. Szmidt (red.), *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki* (s. 175–191). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Bibliografia cd.

- Szmidt, K.J. (2018). Kreatywność metodologiczna w badaniach pedagogicznych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 26(1), 139–158.
- Szmidt, K.J. (2019). *ABC kreatywności. Kontynuacje*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Szmidt, K.J., Płóciennik, E. (2020). *Myślenie pytajne. Teoria i kształcenie*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Thomson, P., Hall, C. (2016). *Place-Based Method for Researching Schools*. London: Bloomsbury Publishing.